

КОЛЕКЦІЯ БІСЕРНИХ СУМОЧОК З ФОНДІВ ДНІМ

На матеріалах колекції Дніпропетровського національного історичного музею аналізуються техніки виконання бісерних сумочок XIX – початку XX ст.

Ключові слова: бісер, ридикюль, в'язання, ткацтво.

На материалах коллекции Днепропетровского национального исторического музея анализируются техники производства бисерных сумочек XIX – начала XX вв.

Ключевые слова: бисер, ридикюль, вязание, ткачество.

The techniques of production of beaded handbags in XIX – early XX centuries are analyzed on materials of Dniepropetrovs'k National Historical Museum.

Key words: beads, handbag, knitting, weaving.

Історія моди – тема, яка завжди привертала увагу дослідників, незважаючи на географічні, національні або політичні чинники. З одним погоджуються усі – завершений образ є можливим лише за умови грамотно підібраних аксесуарів. Жіноча сумочка є саме таким аксесуаром, чи не найважливішим та майже споконвічним, адже навіть у кам'яної половецької баби (з зали археології ДНІМ), на лівому боці чітко вимальовується підвішений до поясу гаманець-сумочка. Однак, не вдаючись до подробиць історії жіночої сумочки, у межах статті, пропонуємо читачеві звернути увагу на музейну колекцію ридикюлів з бісеру. Колекція невелика – 7 предметів, – але надзвичайно інформативна. По-перше, вона дозволяє стверджувати, що катеринославських дам у XIX ст. можна було назвати модницями без тіні іронії. По-друге, що майстринями вони були не меншими, ніж модницями.

У побуті Російської імперії сумочки з'являються у XVIII ст., разом з іншими європейськими новинками – табакерками, мушечницями, віялами і т. ін. На початку XIX ст. сумочка остаточно відокремилася від поясу сукні та стала самостійним аксесуаром костюму, зайнявши місце на тендітній жіночій ручці.

Знакова для епохи сумочка називалася «ридикюль». У книзі Р. Кірсанової «Костюм в русской художественной литературе» знаходимо достатньо повне пояснення цієї назви [2]. Ридикюль – дамська сумка невеликого розміру, м'якої форми з тканини (вовни, парчі, оксамиту та ін.), що була розповсюджена наприкінці XVIII - початку XIX ст., а також достатньо великих розмірів зі шкіри (що робило її більш стійкою), яка увійшла до обігу пізніше. Назва від французького *riticule* – сітка; французьке *ridicule* означає «кумедний» і має інше походження. На початку XVIII ст. ці поняття зблизились, і назва сумки «ридикюль» містить у собі з тих пір деяку іронію [2, с. 323-233].

Бісер, разом із дрібними морськими та річними перлинами, віддавна використовувався у вишивці для виділення контуру узору або для створення окремих його частин. Але як самостійний вид прикладного мистецтва бісерне рукоділля проіснувало в Європі відносно недовго – протягом близько 150 років – з кінця XVIII – до початку XX ст. Але саме в цей час з'являються речі небувалої краси та витонченості. [3, с. 201-202].

Сумочки з колекції дніпропетровського музею являють собою приклади виробів бісерного мистецтва. Вони виготовлені із дрібного, багатьох відтінків, як правило, відмінної якості іноземного бісеру. Основними центрами бісерного виробництва в Європі були Венеція і Богемія. Для отримання бісеру виготовляли дуже тонкі кольорові трубки, потім їх розбивали на маленькі шматочки, які змішували з глиною та вугільним пилом для запобігання деформації отвору при випалюванні, після чого клали у барабан, що безперервно повертали у печі. Після випалювання бісер очищали та полірували, а потім натягували на нитку спеціальною тонкою та довгою дуговидною голкою (діаметр кращого бісеру був від 0,5 до 1,5 мм). У період розквіту, кожний сорт бісеру мав спеціальну назву: дрібний бісер – «маргерит»; круглий венеціанський – «рокайль»; гранований – «charlotte taille»; круглий двошаровий – «cornalina d'Alep» [8, с. 8].

Продавався бісер у вигляді так званих «бунтиків» - маленьких в'язок з 10-20 ниток, іноді скріплених на кінцях печаткою фірми. Кількість сортів бісеру, що відрізнялися розміром, кольором, прозорістю, огранюванням, була в епоху розквіту бісерного рукоділля величезною. У деяких колекціях їх нараховується біля 800 його різновидів [8, с. 9].

Крім скляного, починаючи приблизно з 1830-х рр., використовувався й металевий бісер. Металевий бісер штампують. Щоб отримати «срібний» бісер, покривають амальгамою або розплавленим оловом. «Золотий» – отримують зануренням в слабкий розчин залізного купоросу, а після висихання – у слабкий розчин хлористого золота.

При всій бездоганності технології виготовлення бісеру, що була розроблена у XVIII ст., зустрічаються деякі сорти, які через якісь помилки у виборі кольорової добавки до скла втратили міцність, розтріскалися й практично не збереглися до нашого часу. У переважній більшості випадків, це бісер блідо-блакитного кольору, але той же дефект притаманний іноді й молочно-білому кольору. Тому часом можна побачити вироби, у яких залишились лише половинки бісеринок цих кольорів, які тримаються на тканині за допомогою ниток. Наприклад, в музеї зберігається сумочка (Т-1157 КП-123635), на якій бісер блакитного та молочно-білого кольорів. Цей бісер є фоном і складає верхню та нижню частину орнаменту. Він стрімко розсипається, тоді як центральний орнамент з великих троянд та соковитого зеленого листя зовсім цілий. Зазвичай для одного бісерного виробу використовувалося 20-35 кольорів бісеру. Для роботи бісер розкладали на блюдечка або насипали на тканину з жорсткуватою поверхнею. Ще більш зручними були коробки з численними комірками для бісеру – так звані бісерниці.

Еволюція технік виконання робіт з бісеру надзвичайно цікава та включає, окрім усім відомої вишивки, призабуті сьогодні в'язання з бісеру спицями і гачком, бісерне ткацтво.

До техніки бісерної вишивки вдавалися головним чином для виготовлення плоских предметів. Коли ж потрібно було виготовити круглий або об'ємний виріб, зазвичай використовували в'язання гачком або – не так часто – на спицях. Вік цих двох видів рукоділля, як не дивно, дуже різний: якщо історія в'язання на спицях налічує декілька тисяч років, то в'язання гачком є відносно молодим видом жіночого рукоділля. Більш менш достовірні відомості про появу цієї техніки рукоділля відносяться до початку XVII ст. [6, с. 35].

Для виготовлення бісерних речей, у тому числі й сумочок, в'язання гачком стало ширше використовуватися на початку XIX ст. Цей спосіб було запозичено у майстринь з Німеччини, де він був розповсюджений чи не більше за вишивку [5, с. 58]. Дуже ретельно з масою подробиць, в'язання бісерних речей гачком і на спицях розглянуто у статті І.Ю. Меркулової «Некоторые технологии изготовления бисерных работ» [4, с. 230]. При в'язанні на нитку спочатку нанизується ряд бісеринок відповідно до малюнку, потім нитка прив'язується так, щоб при в'язанні кожного стовпця або петлі, бісеринки одна за одною залишалися на протилежному боці виробу. Таким чином, після закінчення в'язки, лицьовий та зворотний боки міняються місцями: бік, який був лицьовим для майстрині, ставав зворотним, а на іншому боці утворювався візерунок з бісеру. При в'язанні гачком використовувалися прості стовпчики без накиду, при в'язанні на спицях – звичайна «булочна» в'язка або в'язка схрещеними петлями. Нитку з бісеринками на ній намотували на папірець або на спеціальну дерев'яну паличку. При в'язанні можна не використовувати голку, що суттєво полегшує роботу з найбільш дрібними сортами бісеру. Як при в'язанні, так й при вишивці іноді використовували поєднання дрібного та дещо більшого бісеру для виділення деяких деталей малюнка або для відтворення особливої рельєфної фактури (наприклад, сумочка І-1669).

У 1820-х – 1830-х рр. в моду входить романтичний стиль – сумочки набувають правильних форм. Сюжети вишивок відрізнялися різноманіттям – мініатюрні пейзажі, сцени полювання та жанрові, букети, квіткові гірлянди, – вражають тонкою деталізацією, багатством та свіжістю кольорів.

В експозиції 3-го залу ДНІМ знаходиться дуже цікава сумочка (І-1446 КП-60018) у формі витонченої посудини (горщечка, розміром 22x16 см), з пасторальними сценами: з одного боку, пастушок зі стадом, а з іншого – на зеленій галявині пасуться біленькі вівці в оточенні пишної гірлянди з троянд. Внизу неширокий орнамент з «турецьких огірків». Верхній край обшитий червоним оксамитом (дуже потертим від часу), у кулиску якого продіто золотий шовковий шнур з китицями.

Дивує й різноманіття квіткових орнаментів. Наприклад, при виготовленні чудової сумочки початку XIX ст. (І-6489 КП – 19232) (19x17,5 см) (іл. 1), в'язаної гачком, використовували чотири види орнаментів, з дивовижним мистецтвом об'єднаних в одне гармонійне ціле. На золотистому фоні

розташовані (дещо зміщені вліво, як завжди буває при в'язанні гачком) розкішний вінок з синіх та жовтогарячих квітів, вишуканий букет лілій, зворушливий букетик волошок і маленька стилізована корзинка братків. Границі верхнього краю й області дна позначені смугами з дрібних ромбів чотирьох кольорів від блідо-блакитного до темно-синього. На дні спиралевидна розетка з золотистих намистинок и чотири невеликих букетика. Підкладка з шовковистої тканини темно-синього кольору з золотистим рослинним орнаментом. По верху у кулиску затягнуто парчевий кручений шнур, який стягує сумочку та служить їй ручками.

Інша в'язана сумочка з квітковим орнаментом (I-1669 КП-60163) (25x15 см), в інвентарній книзі «I № 3» позначена як гаманець запорозький. Вважаємо, що це помилка, адже це предмет середини ХІХ ст. Тло сумочки золотисте, з дрібного бісеру. Яскравий квітковий орнамент розташовано на чотирьох рівнях, розділених горизонтальними зелено-чорними смужками. Верхній рядок – густа гірлянда дрібних синеньких квіточок, схожих на незабудки, у пишній – зелене листя. Основну частину сумочки прикрашають два рядки розташованих у шаховому порядку букетиків. Вони однакові, лише верхні та нижні букети дещо відрізняються кольором. Знизу – пишна гірлянда з різноманітних квітів. На круглому денці ще одна квітова гірлянда і розетка у центрі. Орнамент виконано з бісеру різного розміру і близько 35 кольорів.

Підкладка – з замші. Сумочка затягувалась шнурком, який протягували крізь дірочки, залишені безпосередньо у бісерній смужці та у підкладці з замші.

У порівнянні з виробами, в'язаними гачком, речі, виконані на спицях, менш щільні та більш еластичні. Подібні вироби гірше тримають «форму», і цим, можливо, пояснюється порівняно невелика популярність цієї техніки.

Тим не менш, в'язані на спицях речі мають й свої переваги. Через більший простір між бісеринками яскраві кольори, що характерні для бісерних виробів, дещо пом'якшуються, а фон отримує додаткову «гру» завдяки м'якості форми цих речей. М'якість кольорів і плинність смужок, які характерні для речей в'язаних на спицях, увійшли в моду наприкінці ХІХ ст.

Театральна сумочка (Т-1797 КП-155280) (іл. 2) трапецієподібної форми, зв'язана із шовкових ниток бежевого кольору. Тло складають прозорі бісеринки; зверху сумочка прикрашена гірляндою з троянд, основне поле у дрібних блакитних квіточках, у нижній частині – квіткова композиція з троянд, стилізованих незабудок, ромашок. Верхній край обв'язано гачком чорним шовком, крізь 10 обв'язаних кілець протягнуто в'язаний шнурок. Низ оброблено бісерною бахромою. При в'язанні використовували бісер кількох розмірів – середній та достатньо великий. У тій же техніці – в'язання на спицях, але з використанням більш дрібного бісеру, виконано й прямокутний футляр (без номера) з дивовижною корзиною квітів на молочному зі сріблястим блиском фоні. Верхній край просто підігнутий і пришитий до ветхої, колись красивої, з квітковим орнаментом підкладки. Нижній край також прикрашено

бісерною бахромою. Можна припустити, що це фрагмент сумочки, яку пізніше було перероблено на мішечок для зберігання листів.

Значно рідше, ніж інші види робіт з бісеру, зустрічаються речі, які виконані у техніці ткацтва. Це пояснюється тим, що вишивка і в'язання значно простіші, ніж ткацтво, і не потребують спеціальних пристосувань у вигляді ткацького верстата. Перевагою ткацьких речей є відсутність у них зворотного боку, тому до цієї техніки зверталися, коли виріб повинен був бути двобічним. При цьому кожен рядок узорів нанизували на нитку утоку та прокладавали під натягнутими нитками. При зворотному ході голки захоплювали крайню нитку, потім голку пропускали крізь кожен бісеринку, при чому між ними нитка утоку проходила зверху ниток основи.

Наприкінці XIX ст. у Франції було винайдено механічний верстат для бісерного ткацтва [4, с. 230]. На подібних верстатах були виготовлені численні сумочки з французького металевих бісеру. Їх вишукана кольорова гама досягалася використанням поєднання сталю, бронзового, посрібленого та фарбованого алюмінієвого бісеру. У нашій колекції є така чудова тканина бісерна сумочка (I-6490 КП-19233) (іл. 3) вироблена у 1910-х рр. Вона складається з трьох горизонтальних смужок з квітковим орнаментом, які з'єднуються неширокими ажурними смужками з бісеру золотистого кольору. Завершується сумочка такою ж ажурною сіткою з китицею з золотистих намистинок. Ручка ридикюля з крученого золотистого шнура, протягнутого у плетені з бісеру

петлі. Підкладка шовкова молочного кольору. Сумочка відноситься до «епохи Дягілева» і добре передає тогочасні художні смаки.

У підсумку можемо констатувати, що колекція бісерних сумочок Дніпропетровського національного історичного музею, якщо не кількісно, то якісно, не поступається багатим колекціям музеїв України, Росії, загалом Європи, і дозволяє повною мірою насолодитися витонченою майстерністю їх творців.

Бібліографічні посилання:

1. Жизнь в свете, дома и при дворе: репринт. Воспроизведение издания 1890 года. – М., 1990. – 142 с.
2. Кирсанова Р.М. Костюм в русской художественной культуре / Р.М. Кирсанова. – М., 1995. – 381 с.
3. Марченко Н. Приметы милой старины. Нравы и быт пушкинской эпохи / Н. Марченко. – М., 2001. – 368 с.
4. Меркулова И. Некоторые технологии изготовления бисерных работ / И. Меркулова // Материалы V научной конференции «Экспертиза и атрибуция произведений изобразительного искусства». 1999. М., 2001. – С. 230 - 235.
5. Мойсеенко Е., Фалеева В. Бисер и стеклярус в России XVIII – начала XX века / О. Мойсеенко. – Л., 1990. – 255 с.
6. Молчанова О. Русский бисер / О. Молчанова // Наше наследие. –1994. – № 31. – С. 32-42.
7. Холл Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве / Дж. Холл. – М., 1996. – 656 с.
8. Юрьева Е.С. Эпоха бисера в России / О. Юр'ева. – М., 2003. – 167 с.

Надійшла до редколегії 10.04.2013.